

ŞOREŞA ŞÊX EBDUSSELAM BARZANÎ (1908- 1914)

Yaşar Kaplan

Akademîsyen, Zanîngeha Hakkari, Fakulteya Îlahiyatê, Beşa Dîroka Ayînan

Wergirtin: 12. 2017 / Pesendkirin: 03. 2018 / Belavkirin: 03. 2018

<https://doi.org/10.26436/2018.6.1.598>

PÛXTE:

Malbata Barzan ya binyadê wan dîgehîte tradîsyona Neqşebendî- Xalidî, berê ji xebatên xwe yên wekî îro yên siyasî zêdetir bi xebatên îrşada ayînî cih girtibûn. Di destpêka sedsala XXan pê ve ji bilî çalakîyên xwe yên deverê yên ayînî û çandî, dest bi xebatên siyasî û politîk kirin. Di nava malbata Barzan da yekemîn kesê dest bi xebatên siyasî- politîk kirî Şêx Ebdusselam Barzanî ye. Li dor vê çendê Şêx Ebdusselam ji ragehandina Meşrûtiyeta II. heta berbanga Şerê Cihanê yê Yekemîn li ser bizava Kurdî ya netewî gelek xebatên siyasî pêk îname. Di dema van bizavan da Şêx Ebdusselam û eşîreta Barzan ya di bin serkêşîya wî da li hemberî Dewleta Osmanî ya di bin rêveberîya Îttîhad û Tereqîyê da, hatine hemberî hev û gelek mucadele kirine. Di encama van mucadeleyan da Şêx Ebdusselam ji aliyê Dewleta Osmanî ve hatiye girtin û ji aliyê Waliyê Mûsilê Silêman Nazîfî ve li sala 1914ê li Mûsilê hatiye sêdarekirin. Di vê xebatê da di bin ronahiya belgeyên arşîvên Osmanî yên destê yekê şoreş û bizava Şêx Ebdusselam Barzanî ya digel rêveberîya Îttîhad û Tereqîyê û pêşveçûnên siyasî yên rêka sêdarekirinê jibo wî vekirî, dê bêne nirxandin.

Peyvên Sereke: Kurd, Dewleta Osmanî, Barzan, Şêx Ebdusselam.

DESTPÊK

Gundê Barzan gundek e ser bi qeza Mêrgesor ya girêdayî Bajarê Hewlêrê ya ser bi Herêma Kurdistanê/Îraqê. Yekemîn kesayetîyê bernîyas yê Malbata Barzan ya di dîroka deverê da gelek karîger bûyî, Mela Ebdullahê kurê Mela Mihemedî ye. Mela Ebdullah îcaznameya xwe ya ilmî ji destê alimê Îslamê yê navûdeng Mela Yehyayê Mizurî (1773- 1838) wergirtiye (1834)¹ û li gundê Barzan medreseyek ava kiriye û dest bi tedrîsata ayînî kiriye. Mela Ebdullah bi navê Ebdurrehman, Ebdurrehîm û Ebdusselam sê kur hebûne. Mela Ebdullah kurê xwe Ebdurrehman yê paşî leqeba Taceddîn wergirti jibo tedrîsata ayînî rêkiriye Nehriyê li nik Seyîd Tahayê Nehrî. Paş mirina babê xwe Ebdurrehman şûna babê xwe rûniştîye. Bi vî awayî cara ewilî terîqeta Neqşebendî di Barzan da kate daye. Paş mirina Şêx Ebdurrehman birayê wî yê biçûk Şêx Ebdusselamê Îlê li şûna wî rûniştîye. Hinek berhemên Şêx Ebdusselamê Îlê yên Erebi û Kurdî hatine nivîsîn gehîştine roja me. Şêx Ebdusselam li sala 1872yê çûye ber rehma Xudê û du kurên bi navê Mihemed û Qasim paş xwe hêlane.² Piştî Şêx Ebdusselamê Îlê kurê wî Şêx Mihemed li şûna babê xwe rûniştîye. Şêx Mihemed li sala 1903yê wefat kiriye û li paş xwe bi navê; Şêx Ebdusselam, Şêx Ehmed, Mihemed Sidîq, Babo û Mela Mistefa pênc kur hêlane. Bi vî awayî Şêx Ebdusselamê IIyê di temenê ciwan da (dema hatiye sêdarekirin derdora 30 saliyê bû) li şûna babê xwe bûye sergêrê Tekya Barzan.

Di serdemên kevin da Barzan gundek bû ser bi Eşîreta Zêbarê ve.³ Şêx Ebdusselamê Îlê jî vê çendê di qesîdeya xwe ya Kurdî da piştrast diket⁴. Eşîreta Zêbarê ji aliyê Çemê Zê yê Mezin ve hatiye jêk cûdakirin. Ji van parçeyan da dikevîte bakûrê Çemê Zê ya gundê Barzan jî tê da û ji derdora bîst gundan pêk têt wekî Berojî tîne binavkirin. Jibo gundên Zêbarîyan yên dikevîne başûrê Çemê Zê jî navê Nizarî tete bikaranîn. Erdên Tekya Barzan lê karîger yên ‘eslî deverên Şêrwan, Mizurî Bala, Berojî û Nizarî yên binyad Zêbarî, bû. Lê belê dawîya serdema Şêx Mihemed û destpêka serdema Şêx Ebdusselamê IIyê pê ve Herkiyên Xwecih yên devera Mêrgesor û Gerdî Jêrî jî beşdarî tifaqa Barzan bûn.⁵ Şêx Ebdusselam rêzereformek pêk îna. Li dû vê çendê; “erd li cotyaran hate belavkirin, next, qelen û şûkirina bi zorê hate qedexekirin, her gundekî mizgeftêk hate çekirin û ev dere wekî navenda çalakîyên ayînî û civakî hate bikarînan, li her gundekî jibo çereserîkirina

kêşeyan civatek hate danan û her gundekî hêzeke leşkerî ya bergirîyê hate destnîşankirin”⁶. Şêx Ebdusselam Barzanî hem bi van reformên xwe ve hem jî jiber hêza xwe ya ayînî, politîk û leşkerî di serê sedsala XXan da di nava civaka Kurdî da cihekî payebilind bi dest êxist.

Xebatên Şêx Ebdusselam Barzanî yên ayînî û siyasî, rastî serdema serdestbûna Partiya Îttîhad û Tereqîyê (1908- 1918) ya li ser dewletê têt ku naziktirîn û girîngtirîn serdemek e di dîroka Osmanî da. Her çend ev partiye di bin dirûşmên wekî “dad, wekhevî, azadî” hatibûte avakirin jî mebesta wan ya esalî jînûve parastin û rizgarkirina xweserî û yekgirtina coxraffî ya Dewleta Osmanî bû.⁷ Partiya Îttîhad û Tereqîyê 23yî Tîrmeha 1908ê bi ragehandina meşrûtiyeta II. ve desthelatdarî êxiste destê xwe û dest bi rêveberîyeke tund, zordar û otorîter kir. Îttîhad û Tereqîyê jî sala 1912an wê ve politîkaya Osmanîyatîyê hêla û politîkaya Tirkîniyê bi pêş ve bir. Yanî bi kurtî verêjen netewperest yên neşîyayî rê lê bigirin, jibo dewletê wekî hêmanekî xilasker dîtin û politîkaya Tirkîniyê meşandin.⁸ Partiya Îttîhad û Tereqî di hukûmetên dişîyan tedaxulê têt da biken da, di mijara jibo Rojhilata Navîn rêkirina waliyên nêzikî xwe û yên bi payeyên awarte ve bi hêz êxistî, hessasiyet nîşan didan.⁹ Vê terciha wan rêberên ayînî û siyasî yên Kurd yên klasîk û nûnerên Îttîhad û Tereqî yên deverê tûşî êkudu dikir.

Çalakîyên Şêx Ebdusselam Barzanî Yên Salên 1909 û 1910

Piştî ji aliyê Ordîya Hereketê ve tepisandina raperîna 13yî Nîsana 1909ê (Weqaya 31î Adarê) ya li hemberî rejîma Îttîhad û Tereqîyê, rengê otorîterîya rêveberîya Îttîhad û Tereqîyê gav bi gav zêde bû. 27î Nîsana 1909ê Sultan Ebdulhemîdê IIyê jî textî hate ladan. Dewlet di şertên rewşa awarte da hate rêvebirin. Di herêma da derketina pêş ya Şêx Ebdusselamî wekî dijberê Îttîhad û Tereqîyê û hêza wî ya ayînî û siyasî, rêveberên Osmanî yên herêma ne rehet dikir. Li ser hinek tehrîrat û telgrafên li ser aloziyên di destpêka sala 1909ê li Wilayeta Mûsilê yên di navbera eşîretên wekî Barzanî û Hemewendîyan û rêveberîya Dewleta Osmanî, bi nivîsîna tezkîreyekê jibo Nezareta Herbiyê ve çûna Muşîrê Ordîya IV. Ebdullah Paşa û heta waliyek tete diyarkirin çûna Fazîl Paşa ji Bexdayê jibo Mûsilê hate xwestin¹⁰. Fazîl Paşa li devera Kerkûk û Silêmanîyê jibo tenkîlîkirina Eşîreta Hemewend, Dîwana Herbî Orfî ava kir. Sê heyîv piştî

Weqaya 31î Adarê, ji aliye hinek rêberên ayînî yên weki Musilman, Mesîhî, Yahûdî û Keldaniyan û hinek giregirên devera Akrê û Zêbarê ve bi rêkirina hinek telgrafên jibo Serbazê Ordîya Herketê Mehmûd Şewket Paşa, Sadrazam û Meclîsa Meb'ûsanê ve, herwekî Şêx Ebdusselam bi hêzên derdora xwe komkirî ve deverê xistiye bin destê xwe û kiriyarên kirêt yên wekî kuştin, xesb û talanan diketin, şikayeta Şêx Ebdusselamî hate kirin. Kesên şikayeta Şêx Ebdusselamî dikirin di berdewamiya nameyên xwe da digotin heke dewlet me ji destê wî xilas neket em hemî dê serê xwe jibo wî çemîn û deshilatdariya wî qebûl bikeyn.¹¹ Hebûna hinde Xeyrî Musilman di nava şikayetkeran da cihê şikê ye. Çunkî W. A. Wîgramê di heman salan da li Wilayeta Wan û Mûsilê geriyayî û hevdiştin digel Şêx Ebdusselamî pêk inayî radigehînit ku Şêx digel hemanên Mesîhî gelek baş seredêrî dikir û jiber vê çendê wekî Şêxê Mesîhiyan di hate nasîn.¹²

Babî Alî ya ji rûdanan xebardarbûyî jiber têrnekirina hêzên leşkerî yên mawcûd jibo pêkîdana aramiya di deverê û têkîbirina hêzên Şêx Ebdusselamî, jibo rêkirina hêzên pêdivî ji Nezareta Herbiyê ra fermanên pêdivî rêkir.¹³ Hêzên leşkerî yên Mûsilê jibo Akrê¹⁴ hatine rêkirin, di 21î Tebaxê ji aliye hêzên Şêxî ve hatine têkîbirin û hinek bi çekên xwe ve dil keftine destê Şêxî¹⁵. Vê çendê rewşeke nazîk di herêmê da peyda kir. Di telgrafa jibo agahîdanê ya derheqê mijarê da ya ji aliye Serbaziya Ordîya VI. ya Bexdayê ve jibo Babî Alî hatiye rêkirin da hatiye gotin ku; li ser telgrafa Waliyê Mûsilê ya 27î Tebaxê rêkirî wesa tete têgehiştin serhildana Barzan wekî bizaveke îrtîcaî' (paşverû) li hemberî Meşrûtiyetê ye, hejmara kesên beşdarî serhildanê bûyî derdora çar hezaran e, eşîretên Wanê (Sencaxa Hekarî) ji beşdarî serhildanê bûne û heke bi rêkirina hêzên leşkerî ve tedbirên pêdivî nehêne wergirtin ev rewşê dê karigeriyê li ser eşîretên di jî biket¹⁶. Di telgrafeke di ya hatiye hinartin da jî hate ragehandin ku meseleya Barzan mezin bûye, mufrezeyeke çil neferî ya jibo deverê hatiye sewqîkirin bi hemî çekên xwe ve keftiye destê serhildêran da û divê derhal hêzên leşkerî yên nû bêne rêkirin. Ji bilî vane ev bizave wekî bizaveke paşverû hatiye destnîşankirin û hatiye diyarkirin, serhildêr Sultanê nû qebûl nake û dixwazin Sultanê keftî (Sultan Ebdulhemîdê IIyê) dîsa deynine li ser textî.¹⁷ Piştî van rûdanan ji Fazil Paşayê jibo têkîbirina Eşîreta Hemewend li Kerkûkê dima hate xwestin, bi leşker û muhîmata pêdivî ve berê xwe bidete devera Akrê û deshilatdariya dewletê li wê deverê dîsa peyt biketin¹⁸.

Li ser vê çende Walî û Qumandanê Mûsilê Fazil Paşa bi destekî sivik 27- 28î Tebaxê du tabûr piyade û çar topên çiyayî yên Ordîya IV. ya li Çemçemalê wergirtin nik xwe û 30î Tebaxê ji Kerkûkê gehiştê Akrê.¹⁹ Berî Paşa bigehîte deverê, mufrezeya Mûsilê ya ji pînsed neferan pêk dihat hatibû wê deverê û jibo rizgarkirina tabûra redif ya Zêbarê ya di bin dorpeça Şêxî da dest bi şerî kiribû lê belê sernekeftibû û mecbûr mabû xwe bikêştê gundê Dînarte. Dema Fazil Paşa digel hêzên gehiştî êkudu ve ji gundê Dînarte ber bi Zêbarê ve herket kirî hêzên Şêxî istîhqamên xwe berdan û xwe kêşane devera Barzan ya bakûrê Çemê Zê. Bi vî awayî zabîten tabûra redifên Zêbarê hatin rizgarkirin. Ji agahiyên ji van zabîtan hatine standin tete têgehiştin, Şêxî li ser navê Sultanê keftî (Sultan Ebdulhemîd) xutbe dida xwendin²⁰. Piştî beşdarbûna hêzên eşîretên harîkarên dewletê çar top, du tabûr peyade û bi hinek hêzên eşîretên harîkar ve heta spêdeya 3yî Îlonê Çemê Zê hate derbazkirin û piştî çend lêkdanan hêzên Şêxî hatin belavkirin û roja 8î Îlonê daxilî gundê Barzan bûn²¹. Fazil Paşa bi telgrafeke di ya jibo Babî Alî rêkirî da, derbarê belavkirina eşîqiyayên Barzanê ji aliye hêzên digel wî bi xwe yên ji aliye başûr ve hatî û bi yekîneyên jêr serbaziya Ebdullah Paşa yên ji Rewandîzê hatî û hêzên ji Şemînan hatî sewqîkirin ve û derbarê revîna kesên belavbûyî ber bi cihên asê yên Çiyayê Şîrîn yê dikevîte piştî gundê Barzanê hukûmet agahdar kir. Ji bilî vane fîrara Şêx Ebdusselam bi xwe bi du mirovan ve û êdî nemana çî îmkanên wî yên kombûn û

serxwevehatinê jî lê zêde kir²². Fazil Paşa hind ji serxwevevehatina Şêxî piştrast bû ku di nivîsa jîbo Nezareta Daxiliyê rêkirî da gotibû pêdivî bi rêkirina leşker û topên ji Ordîya IVê yê dê hatibane rêkirin nîne²³.

Piştî te'qibatên leşkerî yê li devera Barzan, Şêrwan û Mizurî Bala yê li dîv çekdarên Şêxî yê belavbûyî çend lêkdan çêbûn û ji mirovên Şêxî yê pêşketî Feqe Ebdurrehman, Hacı û gelekên di hatine kuştin û nêzikî sed kes jî wekî dil hatine girtin. Şêx Ebdusselam bi xwe jî çûye nik Se'dî Axayê reîşesîrê Eşîreta Pinyaniş li nahiya Çelê ya ser bi Sencaxa Hekarî ya girêdayî Wilayeta Wanê û li wê derê jî ji aliye Se'dî Axa ve hatiye himayekirin û li gundê Zawîte yê Musilman yê li devera Tuxîbê ya Mesîhî xwe veşartîye²⁴.

Fazil Paşa piştî temamkirina herekata leşkerî jibo girtina Şêxê xwe li nava sînorên Wilayeta Wanê veşartî, ji Nezareta Herbiyê rêkirina fermanên pêdivî jibo Wilayeta Wanê xwest û derheqê pêwîstiya bicihkirina du top û tabûrekê li Barzan û bicihkirina mufrezeyeke li Şêrwan digel mudîrekî xudan şîyan, Babî Alî agahdar kir²⁵. Piştî hingê du top û du tabûrên redif yê leşkerî li Barzanê û belûkek leşkerê nîzamiyê li navenda Nahiya Şêrwan bi cih kir û paşî jibo rêvebirina karûbarên wilayetê vegerî Mûsilê. Fazil Paşa di heman demê da jibo xweserêkveineana Şêxî û jibo bîdestneexistina nufûza xwe ya berê, bi îsrar rêkirina hêzeke leşkerî ji aliye Wanê ve li ser Çelê ya Şêxî xwe tê da veşartî xwest. Lê belê jiber demsala zivistanê ev daxwazên wî bi cih nehatin²⁶.

Hewa Şêx Ebdusselam Barzanî ya Muqabîl

Piştî vegerîna Fazil Paşa jibo Mûsilê Şêx Ebdusselam digel sê sed zelumên reîşesîrê Eşîreta Pinyaniş yê nik wan mayî, xwe kêşê nêzikî devera Barzan û bi hêzên eşîretên Hêtût, Mizurî Bala, Nêrwe û Şêrwanê ve gehiştine êk²⁷. Di rojên dûmahiyê yê Kanîna Biçûk ji nişka ve çûne li ser Barzan û êrîş birine li ser tabûrên li Barzan hatî bicihkirin û zerer û ziyaneke gelek mezin gehandine wan. Qismekî gelek kême yê ji van hêzên leşkerî şîyan birevin devera Akrê û Zêbarê û xwe xilas biken²⁸. Li ser vê çendê zexîrê û cebîlxaneyê van tabûran û ya ji hemîyan muhimtir du top gehiştine destê Şêxî. Fazil Paşa li hemberî xurûca Şêxî ya ji nişka ve şaş û hêbetî ma. Di nivîsa xwe ya jibo Nezareta Herbiyê rêkirî da şaşbûna xwe wiha tînite ziman: "jinûve komkirina hêzê ya Şêzê Barzanê û perîşankirina leşkerî û zebtkirina çek û cebîlxanê û kuştina gelek zabîtan karekî gelek girîng e. Dema ez li nivîsên xwe yê berê yê li ser perîşankirina Şêx Ebdusselamî bi rengkî neşet çî carên di bi ser xwe ve bêt û neşet hêzekê kom biket, tînim bîra xwe rewşa niha derkeftî pêş me tiştêkî ecêb e. Pênehesîna zabîten li wê derê ji peydakirina hêza Şêxî ya li dora xwe komkirî heta ku bişet du tabûr leşkerî perîşan biket birastî xefleteke gelek mezin e"²⁹. Li ser vê çendê di bin serbaziya Muhyeddîn Paşa da hêzek hatiye rêkirin lê belê jiber demsala zivistanê û çekên gehiştîye destê Şêxî tiştêk pê çênebûye. Fazil Paşa ji Nezareta Herbiyê; sewqîkirina alaya peyade, bateryeya çiyayî û belûka mîtralyozê yê aidê Ordîya IVê ya li Diyarbekrê tete rawestandin ber bi vî alî ve, rêkirina du tabûran ji aliye Wanê ber bi başûr ve û daxwazkirina komkirina hêzên harîkar ji eşîretên Şemînan ji endamê E'yanan Seyîd Ebdulqadir Efendiyê wê gavê bi mebestekê li Nehriyê amade, xwest³⁰.

Navbeynkariya Seyîd Ebdulqadirê Nehriyê

Seyîd Ebdulqadirê Nehrî nivîsek jibo Nezaretê rêkir û têda pîrsa emrê Nezareta Daxiliyê kir ya derheqê daxwaza Fazil Paşa ya komkirina hêzên eşîretên harîkar û berdewamiya nivîsa xwe da got; heke Nezaret daxwazeke bi vî awayî biket hingê jiber zurûfên demsala zivistanê jibo pêdiviyên hêzên eşîretên harîkar divê jibo meqamên 'eleqedar emrên pêdivî bêne rêkirin³¹. Bi vî awayî xwe giro kir û dest bi peywendiyê digel Şêx Ebdusselamî kir. Wesa tete têgehiştin hewlên Seyîd Ebdulqadirî yê jibo peydakirina aramiyê di demekî kurt da berê xwe dan. Seyîd Ebdulqadir di nivîsa xwe ya jibo Nezareta Daxiliyê hinartî da diyar kir, jiber daxwazên Waliyê

Mûsilê Fazil Paşa yê bi îsrar ji mirovên xwe yê bi jare hêzeke ji pênsed kesan pêk dihêt amade kiriye û heke dextaleta Şêxî û mirovên wî bête qebûlîkirin jibo emrê dê bête dane ji amade ye³². Disa derheqê gotinên Şêx Ebdusselamî yê bi rêka mirovekî xwe ve gehandî Seyîd Ebdulqadirî ku heke dewlet qebûl biket ew bo teslîmbûnê amade ye û xetta herketê ya dewlet diyar diket derbas nabît û amade ye çek û cebîlxaneyê bîdestêxistî vegehinî, ragehandin³³. Ji nivîseke Nezareta Daxiliyê ya jibo Waliyê Wanê hatiye rêkirin ve daxwaza tehqîqîkirina îddiyên wekî Şêxê Barzanê mirovekî heqaniyetperwer bûye lewra xudan nufûz û gîregerê Mûsilê Sabûncu Paşa bûye dijminê wî û ev îftîraya îrticaiyê pê ve kiriye û bûye sebebê van rûdanên diltezîn, hate kirin³⁴. Wilayeta Wanê di cewaba xwe da ya daye Nezeretê da diyar kir ku li dû agahiyan pêbawer Şêx terefdarê serhildanê li hemberî hukûmetê nebûye û hindî em pê dihesîn tiştê bûye sebebê te'qîbata leşkerî îftîrayên axawatên Akrê yê encama dijminahiya wan paydabûyî ye û dîsa ji derheqê Şêxî da derbirina fikreke qet'î ne mumkîn e³⁵. Ev çende eşkera diket şikayetên derheqê Şêx Ebdusselamî yê li Babi Alî hatîne kirin hemî leyîz û pilaneke Sabûncu Paşa û axawatên Akrê ne û jiber vê çendê helwesta Dewleta Osmanî hemberî Şêx Ebdusselamî nerm bû.

Dijminahiya Fazil Paşa Jibo Şêx Ebdusselamî

Li hemberî daxwaza amadebûna jibo dextaletê ya Şêx Ebdusselamî Fazil Paşa diyar kir her çend Şêx bi rengê ku neşet çî car di serê xwe bilind biket hatibite tepisandin ji jiber xwe sipartina wî ya bi Nahiya Çelê ya Hekarê û bi sîdwergirtina ji erdnîgariya deverê û ji zurûfên werzê zivistanê şîyaye xwe xilas biket û sererayî nivîsên di wextî da me çend caran jibo Wilayeta Wanê jibo girtina Şêxî li wê derê an ji hîç nebit ji wê derê kînera wî rêkirî Wilayetê tedbirên pêdivî wernegirt û jiber vê çendê ji demeke dirêj li nik Se'dî Ama ma, derfeta xwe berhevkinê peyda kir û şîya ve herakata dîmahiyê biket û jiber hindê girtina Şêxî giro bû³⁶. Babi Alî di nivîsa jibo Fazil Paşayî rêkirî da diyar kir, heke bêyî tenkîlîkirina Şêxî dextaleta wî bête qebûlîkirin dê jibo kesên li hemberî dewletê serî hildayî bibite minakeke xirab û lewra heke mumkîn bît bi hêzên heyî ve bila bête tenkîlîkirin heke mumkîn ji nebit jibo qebûlîkirina şertên wî yê dextaletê û dîmahî pê înanê meselê digel Wilayeta Wanê pêkve nîrxandinên xwe jibo me ragehinî³⁷. Fazil Paşa di cewaba xwe ya daye Babi Alî da diyar kir, qebûlîkirina dextaleta Şêxî jiber sî-î te'sîrê dirist nîne û çî rê ji bilî rêkirina hêzeke lezgin ji aliyê Wanê ber bi devera Çelê jibo birîna rêyên revê yê Şêxî rast û diristir nîne. Şîyana xwe jibo tenkîlîkirina Şêxî ji aliyê başûr ve ya bi hêzên di destê xwe da diyar kir³⁸. Fazil Paşayê Waliyê Mûsilê bi îsrar berdewamiya nivîsînê jibo diristnebûna qebûlîkirina dextaleta Şêxî û daxwaza sewqîkirina hêzeke leşkerî ji aliyê Wanê ber bi Nahiya Çelê kir. Li ser vê çendê Babi Alî emrên pêdivî jibo sewqîkirina Se'dî Axayê piştî tîkçûna ewilî ya Şêxî ew himaye kirî û revîna wî sanahî êxistî û îmkana êrîşa dîmayî daye wî, jibo Dîwana Herbê rêkir³⁹.

Piştî vê çendê Wilayeta Wanê jibo îfadedanê Se'dî Axa xweste Wanê. Li dû nivîsa ji Wanê jibo Babi Alî hatiye hinartin Se'dî Axa hatiye Culemêrgê. Lê belê hem jiber zêde pîrbûna wî hem ji jiber werzê zivistanê gotîye ez neşem bême Wanê û jiber vê çendê ji li Culemêrgê di bin çavdêriyê da mana wî hatiye qebûlîkirin. Di werzê biharê da digel vebûna rêkan ve rêkirina hêzên leşkerî jibo aliyê Culemêrgê û Çelê hate diyarkirin⁴⁰. Li sererayî van pêşveçûnan hemîyan Fazil Paşa bi nivîsên xwe yê dixwazîn Se'dî Axa derhal bête girtin û jibo Dîwana Herbî Orfî bête sewqîkirin û rêkirina leşkerî jibo Nahiya Çelê, berdewam kiriye. Li ser vê çendê Muşîriyeta Ordiya IVê ya Erzincanê nivîsek derheqê çî me'na nedana van îsrairên Fazil Paşa nivîsî. Di nivîsê da wiha hatiye gotin: "li hemberî daxwazên bi îsrar jibo herketîkirina hêzeke leşkerî ber bi Nahiya Çelê emir hatiye danê. Pêkinana ve

herkatê di vî werzî da mumkîn e lê belê bi awayê di halekî perîşan hêlana tabûrekê bi gerandina bi mehan li çel û çîyan ve fedakirina wan çî encamên mîfadar nagehinîte me. Bixwe dilsoziya Se'dî Axa digel ehlê nahiyyê jibo hukûmeta merkezî ya Wanê pêşçav e û sererayî pêşkêşîkirina daxwaza Şêxî ya dextaletê û hebûna şîyana Waliyê Mûsilê jibo bi awayekî bi sanahî bi rêka mesilhetê ve çareserîkirina vî meselê hêsta ew bikevîte rikê çî me'na bo vî çendê nahîte danê. Çûnkî Waliyê Mûsilê yê ehda bi darê zorê girtina Şêxî dayî, jibo pêşîlêgirtina îhtîmala revîna Şêxî ber bi Nahiya Çelê ve, dixwazî ji Wanê ji panzde qonax dîratîyê bi derbazîkirina tabûrê li ser çel û çîyayên bilind ve Nahiya Çelê xirab biket. Halbûkî ehaliyê Nahiya Çelê hatiye nik hukûmeta merkezî û hukûmet piştrast kiriye ku dê li ber her emrekî hukûmetê rawestayî bin û heke Şêxê Barzanê li nahiya wan derbas bibît ew dê wî derhal bigirin û teslîmî hukûmetê biken. Ji aliyê di ve Şêxê Barzanê yeman xwestîye û caba daxwaza dextaletîkirina li hukûmetê hinartîye lê belê li ser van halan ra Qumandanê Mûsilê daxwaza qebûlînekirina dextaletê ragehandîye Nezareta Daxiliyê. Telgrafa duhî ji endamên Meclîsa E'yanê Seyîd Ebdulqadir Efendî jibo Wilayeta Wanê rêkirî da, behsê nivîsîna Şêxê Barzanê ya jibo Seyîd Ebdulqadirî rêkirî ya derheqê amadebûna xwe ya jibo xwe teslîmkirina bi qebûlîkirina her teklîf û şertê hukûmetê, tete kirin. Li ser van halan ra hêsta Walî û Qumandanê Mûsilê Fazil Paşa li ser qebûlînekirina dextaletê bi îsrar e. Hal ev hal e mentîqê hewlên rêkirina leşkerî ji Wanê jibo Nahiya Çelê ya qeza Hekarê aqîl tê naçî⁴¹. Li sererayî vane hemîyan Fazil Paşa li ser herakata leşkerî ya li ser Şêx Ebdusselamî îsrar kiriye. Di nivîsa xwe ya jibo Babi Alî rêkirî da, mana Şêxê Barzanê bi mirovên xwe yê hejmarê wan derdora sê sed kesî ve li aliyê di yê Çîyayê Şîrinê diyar kiriye û heke em digel gehîştina li wê dere ya tabûra Ordiya IVê ya dê jibo devera Çelê dê bête hinartin ve, pêkve di wextekî da dest bi herketê biken mumkîn e Şêx bête girtin. Lewra divê leşker li ser devera Çelê bête rêkirin. Beramberî vê çendê ji Babi Alî di cewaba xwe da ne mumkînbûna rêkirina leşkerî jibo li ser devera Çelê heta dîmahîya heyva Nisanê diyar kir⁴².

Walîtiya Nazim Paşa ya Bexdayê û Dextaleta Şêx Ebdusselamî

Nazim Paşayê di navbera 25î Çîriya Paşî ya 1909ê û 15yî Adara 1911ê da waliyatiya Bexdayê kirî, pirofîleke cuda ji rêveberên Osmanî yê heta wê deme, ava kiriye. Di 7î Nisana 1910ê da Qumandaniya Ordiya VIê li wî hatiye terxankirin û bi payeyên awarte yê wekî te'yînkirin û ji karî wergirtina karbîdestên wekî walî û qeymeqaman ji tê da ve, hatiye bihêzkirin⁴³. Nazim Paşayî di serdema walîtiya xwe ya Bexdayê da gelek çaksazî di warê aborî, avedanî, gehandin û ewlekariya deverê da kirine. Jibo bi rêka diyalogê çareserîkirina pîrsîrêkên serhildanên eşîretên Kurdan û Ereban yê li hemberî hukûmetê yê jiber bîdadî û valahiya otorîtetê derkeftî, xebitiye û berê vî karê xwe ji wergirtiye⁴⁴. Dema Nazim Paşa wekî waliyê Bexdayê hatî rêkirin êrîşa Şêx Ebdusselamî ya muqabil pêk hatibû û jiber şertên zivistanê çalakîyên leşkerî rawestabûn û Şêxî ji amadebûna xwe jibo dextaletê diyar kiribû. Di 12î Adara 1910ê Şêx Ebdusselam Barzanî bi înzaya xwe ve nivîsek jibo Nazîrê Daxiliyê rêkir. Şêxî di nivîsa xwe da bi kurtî wiha digot: "îstîrham û feryadnameya xelkê nahiyyên Barzan, Şêrwan û Mizurî Bala ye. ... ji teb'aya Dewleta Aliyê xelkê nahiyyên Zêbar, Şêrwan û Mizurî Bala yê girêdayî Wilayeta Mûsilê, jiber rêveberîya xirab ya hukûmeta berê û jiber fesadiya hinek dijminan, rûdanên diltezîn qewimîn. ... hukûmeta meşrû bila însaf, merhemet û edaletê nîşê bidet û ji me ji çaverê dilsozî û îtaetê bît. Em rica dikeyn hukûmet bi merhemetê ve dîmahiyê bidete felaket û karesatên mal û bedenê xwe ve me bedel dayî. ... heke hun tewbeya me qebûl neken û dîsa jibo nehêlana me bixebitin hîngê hun dê rasta Xudê da berpîrs bin. Çûnkî li ser dîn, namûs û wijdana xwe em ehd û peymanê dideyn ku ji

niha wê ve em zerera kesê nakeyn. Heke hun tewbe û dextaleta me red biken û qebûl neken ji di memalikê Osmanî da cihekî hun layiq dibînin jibo me destnîşan biken û bo xatira diyanet û Îslamiyetê rê bidene me, da erz û eyalê xwe ve derbasî devereke di bibîn. Heke hun rê neder da ku em ji vê derê derkevin û meqsed me islah, nehêlana me bit em dê bibêjin (inne lillâh inne ilayhi raciûn) û berpirsari li ser ser û sebeban heta ku em yek tinê ji biminîn hindî ji me têt em dê bergiriya canê xwe bikeyn ku em bi şer'î bi vê çendê ve mecbûr in. Di heyama çûyî da teslîmkirina çekên gehîştî destê me ya bi husnî rizaya xwe jiber niyetbaşî û tewbeya me ya ji di e. Em îltica û dextaleta Babî Alî dikeyn. Şêxê Barzanê Ebdusselam⁴⁵.

Li ser vê nivîsa Şêx Ebdusselamî Nezareta Daxiliye bi nivîsa jibo Wilayeta Mûsilê rekîrî ve nixandînen wan yê derheqê qebûlkirina dextaleta Şêxî xwest⁴⁶. Li hemberî vê çendê Wilayeta Mûsilê ji jiber avakirina Dîwana Herbî Orfî ya derheqê kesên jiber serhildana Barzan hatî girtin û kesên bi vê meselê ve eleqedar û lê belê heta niha hêj nehatî girtin, diyar kir qebûlkirina dextaleta Şêxê Barzan û hevalên wî ne dirist e û berevaji vê çendê dê bibite minakeke xirab⁴⁷. Dema Nazim Paşa bi girêbûn û astengbûna Waliyê Mûsilê Fazil Paşa jibo çareserîya vê meselê têgehişt, Saffet Beg wekî qeymeqam jibo te'qibata meseleya Barzan wezîfedar kir. Saffet Beg 23yî Gulanê gehîşt Barzan û dest bi xebatê kir.⁴⁸ Astenga herî mezin ya li ber dextaleta Şêx Ebdusselam û mirovên wî, wekî avakirina Dîwana Herbî Orfî ya li Mûsilê hatî avakirin derdikevîte pêşberî me. Ji mirovên Şêx Ebdusselamî 100 kes hatibûn girtin û Dîwana Herbî Orfî dest bi darizandina wan kiribû⁴⁹. Vê çendê kesên dixwestin teslîm bibin ji vê çendê didane paş. Jiber vê çendê Nazim Paşa bi rêbazên leşkerî û bi mehkemeya Dîwana Herbî Orfî ve çaresernebûna vê meselê têgehiştibû. Lewra di nivîsa jibo Nezareta Daxiliyê rekîrî da ragehand; çi faydeyê Dîwana Herbî Orfî di meseleya pêkînan asayîşê da nîne û bi israra Fazil Paşa ya li ser Dîwana Herbî ve dûmahî bi rûdanan nahête danê⁵⁰.

Teslîmbûna Şêx Ebdusselam

Wekî li jorî ji hatiye behskirin jiber bêhîvîbûna Nazim Paşa ji Fazil Paşayî di mijara bi rêka diyalogê çareserkirina meseleya Barzanê da Safet Beg bi sifeta qeymeqam rekîribû Barzanê. Di encama xebatên Safet Begê di gavê da dest bi xebatê kirî da, Şêx Ebdusselam nêzî 900 zelmên xwe ve dextalet kir. Şêx Ebdusselamî li hemberî kirina navenda qezayê ya Barzanê, teahhuda harîkarîkirinê di avakirina qonaxa hukûmetê, qîşleya bêlûkekê û telgrafxaneyê kir. Ji aliyê Safet Begê ve li ser vê çendê hem jibo Nazim Paşa hem jî jibo Fazil Paşa name hate nivîsîn û ji bilî vê agahiya xirabûna 1327 xanî û 44 mizgeft û dêran yê heta niha di devêrê da ragehand. Li ser vê çendê Nazim Paşa, Nezareta Herbiye ji vê rewşê agahdar kir û bi dûmahîhatina meseleya Barzanê ragehand⁵¹. Fazil Paşa li ser van xebatên Safet Begê di nivîsa jibo Nezareta Daxiliyê rekîrî da, sererayî hebûna lihevhatina li ser diristnebûna qebûlkirina dextaleta Şêxî ya di nivîsinên li navbera Babî Alî û Wilayeta Mûsilê da, şaşbûna xwe li ser ji aliye Safet Begê ve qebûlkirina dextaleta Şêxî îfade kir. Nezaretê ji di bersivê da nivîsî, bixwe 8 û 9ê Xiziranê tu dê biçîye li Bexdayê û jibo encamdanekê ciwan jibo vê meselê hun dê hevdiînekê bi Nazim Paşa ra biken⁵².

Di vê navberê da digel belavbûna gotegotên derheqê qebûlkirina dextaleta Şêx Ebdusselamî û hevalên wî û serbestkirina girtiyan di Dîwana Harba Orfî da dihatin darizandin, hinek nerazîbûn derkeftin meydane⁵³. Ji aliye parlementerên Mûsilê Fazil Beg û Dawûd Begê ve derbarê encamdana aloziyên ji par were li Wilayeta Mûsilê berdewam diken da çi hatiye kirin, ji Meclîsa Mebû'sanê agahî hatine xwestin. Di bersiva hatiye dayîn da berdewambûna darizandina kesên ji eşîretên Hemewend û Barzan yê hatine girtin di Dîwana Harba Orfî da, hate ragehandin. Ji bilî vê, agahiyan bi xweşbûna şertên demsalê ve di bin serbazîya

Safet Begê hêzeke leşkerî jibo deverê hatiye hinartin û Se'dî Axa û kurên wî yê reva Şêxê Barzanê sanahî kirî û girtina wî paşexistî ji li ber sewqkirina Dîwana Harba Orfî ya Mûsilê ne, hatine ragehandin⁵⁴. Wekî ji vane hemîyan têtê têgehiştin; jiber ne guncawbûna navbera Waliyê Bexdayê Nazim Paşa û Babî Alî aqibeta rewşa Şêxî hêj diyar nebûye. Lê belê Şêx û hevalên xwe bi agahdariya Safet Begê ve dest bi niştecîhbûna Barzanê kirine.

Nazim Paşa, jibo çareserkirina vê aloziyê di 15 û 19yê Xiziranê ser li Meclîsa Mebû'sanê da û behsê bi encamhatina meseleya Barzanê ve Şêxê Barzanê û axayên di yê dextalet kirî hewil diden da teahudên xwe bi cih binin, kir û jiber vê çendê daxwaza bîryardanê jibo qebûlkirina dextaleta wan kir. Meclîsa Mebû'sana ev mesele muzakere kirî ji derbarê Şêxê Barzanê û hevalên wî da jiber serê xwe çemandina Şêxî jibo deshîlatdariya dewletê, vê gavê jiber munasîbbûna 'efûkirina wan ya jibo meslehetê dewletê bîryara rawestandina te'qibata leşkerî ya li dû helwest û rewşa wan, da. Digel vê çendê derbarê ji aliye rêveberîya deverê ve di bin kontrol û çavdêriyê da girtina wan ya bi awayekî dijwar bîryar da⁵⁵. Di vê navberê da Nazim Paşa daxwaza Fazil Paşa ya cudabûna ji wezîfeya waliyatîya Mûsilê ya jiber pîrsgirêkên tendûristiyê diyar kir û li ser vê çendê her çend ji waliyatîyê hatibite wergirtin ji bi temamî ji wezîfê cudabûna wî heta dûmahîya sala 1910ê vekêşa⁵⁶. Fazil Paşa di dema wezîfa xwe da bi awayekî berdewam li hemberî bîryarên derbarê rawestandina te'qibata leşkerî ya li dijî Şêx Ebdusselam û rawestandina darizandina girtiyan di Dîwana Harba Orfî da, pê xwe li darê rikê dana⁵⁷. Ji ber vê yekê darizandina hinek kesên jiber meseleya Barzanê hatine girtin di Dîwana Harba Orfî da heta sala 1911ê dewam kiriyê⁵⁸.

Di Serdema Aştiyê da Şêx Ebdusselam Barzanî

Bi encama xebatên Waliyê Bexdayê Nazim Paşa, pîrsgirêkên di navbera Şêx Ebdusselam û deshîlatdariya Osmanî da ber bi çareseriyê ve çûn. Di vê navberê da Nazim Paşayê di 15ê Adara 1911ê da ji waliyatîya Bexdayê hatî wergirtin di hikûmeta Kamil Paşa ya 29ê Çiriya Pêşîya 1912ê hatiye avakirin da, bû Nazîrê Herbiye. Di serdema vê hukûmetê da di deverê da aramî hatiye diristkirin û Şêx Ebdusselam jî digel rêveberên deverê peywendiyên baş ava kirin. Wesa ku nivîseke amadebûna xwe digel duwanzde hizar murîdên xwe ve jibo di Şerên Balqanan da di rêzên Osmanî da şerîkirinê diyar kirî, jibo Babî Alî rê kir⁵⁹. Li ser vê çendê Nezareta Daxiliyê, ji aliye Wilayeta Mûsilê ve jibo piştastkirina sêdaqeta Şêx Ebdusselamî ya jibo welatî û zêdekirina îtae'ta wî ya jibo hukûmetê talîfkirina wî bi nişana Osmanî ya pileya çare ve pêdivî dît⁶⁰.

Paş derbazbûna demeke kurt piştî serdema bi coş û xuroş ya ragehandina Meşrûtiyetê jiber helwesta Îttîhad û Tereqiyê ya tekedest û mutehekkîm nerazîbûn peyda bûn. Yê dijî rêveberîya Îttîhad û Tereqiyê di 1911ê da Fîrqiya Hurriyet û Î'tîlafê ava kirin. Ev her du bizavên di 'eslê xwe da ji du rûyên Jon Tîrkan pêkhatî derbarê rêveberîya dewletê da xudan ramanên cuda bûn. Fîrqiya Hurriyet û Î'tîlafê esasen fikrên "Îttîhada 'Enasiran" û "Âdemî Merkeziyet"ê derdiêxiste pêş. Tirkîti ji dewletê ra wekî xetere didit û di politîkaya derve da ji girîngdîtina Îngilîzîstanê dipejirand⁶¹. Mîlmîlaneya di navbera herdu bizavan da bi serdagirtina Babî Alî ve xilas bû. 31ê Kanûna Biçûk ya 1913yê da Îttîhad û Tereqiyê bi êrişê Babî Aliyê ve dest dana li ser rêveberîya dewletê û Nazîrê Herbiye Nazim Paşa hate kuştin.

Wesa têtê têgehiştin ku Şêx Ebdusselam Barzanî, geşedanên di navbera salên 1911- 1913ê da yê di nava Dewleta Osmanî da derkeftî ji nêzik ve şopandiye. Di vê serdemê da ji cihêbûna hîzr û birên di navbera Bizava Îttîhat û Tereqiyê û Fîrqiya Hurriyet û Î'tîlafê ya dijberên wan tê da kom bûyî, hesiyaye. Lewra wesa têtê têgehiştin ku fikra "Âdemî Merkezi" ya ji aliye Fîrqiya Hurriyet û Î'tîlafê ve xudanî lê di hate kirin, ji aliye wî ve jî hatiye bergermkirin. Di vê

serdemê da digel rêveberên deverê yê nêzikî Firqeya Hurriyet û Îtilafê peywendiyên baş danane. Derbarê vê mijarê da em dişên Nazim Paşayê Waliyê Bexdayê, Qeymeqam Safet Begê û Es'ad Paşa wekî nimûne bideyn. Her wiha di heman demê da ev kese tûşî zordariya Îttihat û Tereqiyê bûne.

Şêx Ebdusselam Barzanî, jibo Kurdên di nava tuxibên Dewleta Osmanî da dijîn li dû rêbaza “Âdem-i Merkezi” bêne rêvebirin, digel şêx û giregirên deverê dest bi xebatê kir. Li dor vê çendê li Dihokê li mala Şêx Nûr Mihemedê Birifkanî civînek pêk înandin. Di vê civinê da ev biryar hatine wergirtin: “ Divêt li her pênc deverên Kurdan da Kurdî zimanê fermî bît. Divêt zimanê perwerdehiyê Kurdî bît. Qeymeqam, mudîrên nahîyeyan û karmendên di yê tene te'yinkirin divêt Kurdî bi asteke baş bizanin. Hindî ayîna dewletê Îslam bît divêt hukmên li dadgehane tene danê pêdivî ye li dû şerî' ta Îslamê bêne danê. Yê di meqamê darizandin û fetwayê da divêt ji mezhebê Şafî' bin. Bacên lixwegirtiyên (mukellefan) tete wergirtin divêt li dû şerî' tete bêne wergirtin. Bacên ne li dû şerî' tete û bacên derveyî şerî' tete divêt nehêne standin. Wergirtina bacan (beramberî pêkînan) xizmetên mecbûrî) her wekî berê lê belê divêt ev bace jibo vexêkirina rêyên li deverên Kurdan bêne bikarînan.” Ev daxwazên hatine pejirandin bi îmzeyên beşdaran ve jibo Meclîsa Mebû'san û giregirên Kurdan yê wekî Seyîd Ebdulqadir, Emîn Elî Bedirxan û Şerîf Paşa hatine hinartin.⁶² Bêgûman Îttihad û Tereqî ji van daxwazên Şêx Ebdusselamî gelek aciz bûn û eve jibo yekîti û yekgirtina dewletê wekî xetere dîtin. Di eslê xwe da Şêx û hevalên xwe bi îşaretpêdana esaseke di bernameyên partiyên siyasî yê dewletê rê ve diben da heyî ve, bi awayekî medenî daxwaza hinek daxwazên siyasî û reveberî kirine. Silêman Nazîf di nivîsa xwe ya daxwaza darizandina wezîfedarên dewletê yê harîkariya Şêx Ebdusselamî kirî ya di 18yî Tîrmeha 1914yê jibo Nezareta Daxiliye rêkîrî da, îşaretê bi vê telgrafê didet û wiha dibêjît: “ Silêman Begê ji yawerên Sultan Ebdulhemîdî û piştî ji textî ladana Sultanî jiber kêmkirina pileya wî ya ji mîrlîwayê êxistî milazimîyê ji ordiyê îstîfa kirî û di dema serdema hukûmeta Kamil Paşa (29 Çiriya Biçûk- 23 Kanûna Biçûk 1913) da wekî qeymeqam jibo Dihokê hatî rêkîrin, piştî keftina hukûmeta Kamil Paşa Şêx Ebdusselam û hinek giregirên wekî şêx û axa vexwend Dihokê û hinek daxwazên xainane yê dê bibîne sebebe parçebûna Dewleta Osmanî, pê dane nivîsinê û jibo Babi Alî rêkîrin” û paşî behsê dîtina xwe ya vê belgêyê di mala Şêx Nûr Mihemedê Birifkanî jî da diyar diket.⁶³ Silêman Nazîf jî herwekî Îttihad û Tereqiyê daxwazên Şêxî yê derbarê Kurdan da yê di warên siyasî, rêveberî, aborî, civakî û perwerdehiyê jibo beqaya dewletê wekî xetere dibînit û di ser hinde ra vê rewşê jibo tesfîyekirina kesên dijî Îttihat û Tereqiyê wekî derfetekê dibînit.

Jinûve Xirabûna Peywendiyên

Piştî qebûlkirina dextaleta Şêx Ebdusselamî karîgeriya wî ya di deverê zêdetir lê hat û ev rewşê jî bû sebebê ji aliye rêveberên deverê ve harîkarî wergirtina ji wî ya jibo çareseriya hinek pîrsgrîkên wekî komkirina bacan û aramiya deverê⁶⁴. Bo nimûne, di kiriyara Qurtasê jiber kuştina Mela Cebraîlê ji giregirên Akre hatiye girtin da, biryara derbarê vexwendina Şêx Ebdusselam û heşt kesên Akreyî bi îddîa'ya dest tê da hebûna di vê kiryarê da ya jibo Îstînaf Muddeî' Mehkemeya Mûsilê, jiber ihtîmala xirabkirina aramiya deverê biryara rawestandina te'qibata 'edlî hate danê⁶⁵. Ev çende xudan karîgeriyeke mezin bûna Şêxî ya li deverê diyar diket.

Li hemberî zêdebûna karîgeriya Şêxî, ji aliye dijberên wî ve hinek îddîa' yê bî bîngê hatin belav kirin. Li dor vê çendê di şîfeya ji aliye Cabîr Paşayê li Wanê Qumandanê Qolordiya XI. ve hatiye hinartin da, agahî derbarê zordariya Şêxî ya li ser Nestûriyan (Mesîhiyan) hatine danê. Li dû gotina Cabîr Paşa Qonsolonsê Ūrmiyê yê li Wanê hatiye nik wî û li dû

agahiyên Nestûriyan jibo wî rêkîrî, Şêx Ebdusselamî pênceh zelamên wan girtine û pênceh hîzar pezê wan jî talan kiriyê.⁶⁶ Ji bilî vê gotiye; Şêx mirovekî gelek xirab e û hetta dema ew li Ūrmiyê, hatiye li nik Qonsolonsê Rûsyayê û daxwaznameyeke hîmaye û tabîî'yeta jibo Dewleta Rûsyayê diyar diket, nivîsiyê⁶⁷. Bi rastî, di nava eşîrên di deverê da rûdanên bi vî rengî berbelav bûn. Lê belê her çawan talankirina pezekî hinde zêde ne mumkîn bît her wesa ev rûdane jî derveyî însîyatîfa Şêxî li nava eşîran da qewimiye. Babi Alî di derbarê mijarê da ji Wilayeta Mûsilê agahî xwest û Wilayeta Mûsilê jî di bersivê da bi encama harîkariya Şêx Ebdusselamî ve teslîmkirina şeş sed sere pezi yê hatiye talankirin jibo xudanan ragehand⁶⁸. Di encama revîna Ebdurezaq Bedirxan ji Stenbolê û xwe spartina wî jibo Rûsyayê li ser tuxibê Osmanî û Rûsyayê dest bi xebatên siyasî kir û vê rewşê jî ji aliye rêveberên Osmanî yê li ser tuxiban ve pêdivîdîtina di bin kontrolê da girtina şêx û âxayên Kurdan yê ihtîmala peywendî girêdana wan bi Ebdurezaqî ve heyî derêxist meydanê. Li dor vê çendê derbarê Şêxî da tirs kefte dilê wan⁶⁹ û ev rewşê jî bû sebebê derkeftina gelek îddîa'yên bêbinyad di derheqê Şêxî da⁷⁰. Dewleta Osmanî hem jiber zêdebûna rûdanên asayîşê yê deverê hem jî jiber rêkirina telgrafên şikayetan yê ji aliye hinek şêxên deverê ve hafî hinartin, li hemberî roj bi roj zêdebûna karîgeriya Şêx Ebdusselamî ya li deverê û nemana desthilatdariya hukûmetê pêdivîbûna wergirtina hinek tedbîran, hesiya⁷¹. Di nivîsa ji aliye Qumandaniya Qolordiya XII. ya Mûsilê ve hatiye rêkirin da, jibo pêhesandina desthilatdariya hukûmetê li Wilayeta Mûsilê, daxwaza rêkirina waliyekî bi hêz hate kirin⁷². Bi vî awayî Silêman Nazîf jibo Mûsilê wekî walî hate hinartin⁷³.

Waliyatiya Mûsilê Ya Silêman Nazîf

Silêman Nazîfê di payîza 1913ê wê ve dest bi kare xwe ya nû kirî di gavê da karîgerî û hêza Şêx Ebdusselam Barzanî ya li deverê hesiya. Di serdema Şêx Ebdusselam mecbûrî revîna ber bi Îranê kirî da, di nivîsa jibo Talat Paşayê Nazîrê Daxiliyê rêkîrî da rewş wiha înayê ziman: “ Meseleya Barzan, ji sala sêsed û bîst û şeşe (1910) were meseleyeke îrtîkabê ye. Tiştê bûye sebebê serê xwe çemandina hemî eşîret û ehali jibo Şêx Ebdusselamî hebûna hêza leşkerî ya wî ye. Heke ev mesele îsal çareser nebûba Şêx da şerî sala di li ber dere Mûsilê biketin. Vê gotina min wekî mubalexe nebin. Nahîyeya Seba' Eşîr ya girêdayî navenda Mûsilê jî keftiye jêr desthilatdariya Şêxî da ku çar pênc saetan ji navenda wilayetê dût e. Heta îrtîkabên ji aliye ordiya me ya qumandan li serî an ji ehali an jî ji şêxên di nehête dîtin nahête têgehiştin û nahête bawerkirin”⁷⁴. Wekî ji vane tete têgehiştin Şêx Ebdusselam bi saya hêza xwe ya leşkerî li devera Mûsilê nufûzeke mezin peyda kiriyê. Ev rewşê jî bûye sebebê ne diyarbûna desthilatdariya hukûmetê. Rêveberiya Îttihad û Tereqiyê her demekî bi çavekî şikberî berê xwe dida pêkhatiyên (saziyên) Kurdan yê ji sala 1908ê pê ve Stenbol wekî navend bi kar înayî û derkeftî meydanê û xwestiye peywendiyên wan yê bi Kurdistanê ve di bin kontrole da bigirin. Jibo li deverê piştgirî peydanekirina hişmendiya Kurdîniyê ya ji vê dere belav dibît, bi berdawamî çavên xwe vekirî hêlane. Tekya Barzanê xebatên siyasî û çandî yê bizava Kurdî ya navend Stenbol şopandîye. Di nava medrese û tekyayên li deverê cihê ji hemîyan zêdetir rewaca ev weşanên Kurdan kirî Tekya Barzan bûye⁷⁵. Herwiha di heman demê de rûdana Bidlîsê diqewimî û Ebdurezaq Bedirxan, Simkoyê Şikakî û Seyîd Taha li ser devera Îran digel Osmanîyan hevtuxib xebatên siyasî dikirin. Lewra Şêx Ebdusselamê di Kurdistanê da yanî di qadê da xudanê civak û hêza çekdar ya herî bi rêkûpêk, li dû hizra dewletê diviyabû ji aliye dewletê ve ji holê hatiba rakirin. Jiber vê çendê Waliyê nû hafî jibo şkandina nûfuza Şêxî derhal dest bi xebatê kir.

Silêman Nazîf, bi awayê ku Şêx Ebdusselam neşê harîkariyê ji mûridên xwe yê ji derve û ji dever û eşîrên aligir bistînit, dest bi dorpêça devera Barzanê kir. Herwesa digel hêzên

leşkerî yên di wextî da li deverên Barzan, Mizurî û Şêrwan hatine bicihkirin ve jî Şêx, bi awayekî neşet xwed xwe li devera eşîreta xwe bilivînt dest bi dorpêçkirina wî hatiye kirin⁷⁶. Bi vî awayî heke Şêx gelek tengav bibit da carek di neşet xwe bispêrit devera çiyayî ya li Hekarê ya li bakûrî, rêyên revê hatine girtin. Ji bilî dorpêçkirina Şêxî piraniya eşîretên dê bişên harîkariya Şêxî biken, di dema herekata leşkerî da an jibo béalîbûnê an jî jibo harîkirina bo hêzên leşkerî hatine razîkirin⁷⁷. Silêman Nazîf di nivîsa jibo Nezareta Daxiliye hinartî da, agahiya tecrîdbûna Şêxî ya ji hêza xwe ya herî sereke ya eşîretên xwe bi bixwe û digel ji dused murîdên xwe kêmîr ve hatin dorpêçkirinê ragehand û di berdewamiyê da got heke emre pêdivî jibo tenkîlîkirin û te'îbîkirina Şêxî a niha nehete danê, hizra dîsa efûbûna Şêxî dê li nik xelkî peyda bibit⁷⁸. Di vê serdemê da li deverên Wan û Mûsilê waliyatî kirina kesên wekî Tahsîn Paşa (Hasan Tahsîn Uzer) û Silêman Nazîf yên kadîrên Îttîhad û Tereqîyê yên çavtarî, em dişên wekî sebebê herî girîng yê rakirina herekata leşkerî ya li ser Şêx Ebdusselamî bibîn. Bi rastî çî meseleyên girîng yên bişên bibîne sebeb jibo rakirina herekateke leşkerî li ser Şêxî çenebûbûn. Lê belê herdu waliyan bi berdewamî bi gelek beyanatên derew yên wekî; Şêx, dijberê desthilatdariya dewletê ye, bi Seyîd Taha û Ebdurezaq Bedirxan ra di hevkarîyê da ye, ji bajarê Îranê Êrmiyê çek û cebîlxane kiriye, dixwazît derbasî bin hukmê Êrisan bibit û hwd. ve şikayeta Şêxî ji Babi Alî dikirin û ferman jibo rakirina herekata leşkerî dixwaztî. Hem ragehandinên van herdu waliyan yên derbarê berhevkariya Şêxî ya bi rêkûpêk û bi pîlan da û hem jî gelek bi sanahî dorpêçkirina Şêxî yê heçkû di amadekariya serhildanekê da nakokiyê peyda diket.

Fîrara Şêx Ebdusselamî Ya Îranê

Piştî dorpêçkirina deverê û xilaskirina amadehiyên leşkerî jibo girtina Şêx Ebdusselamî di Nîsana 1914ê da li ser Barzanê herekata leşkerî dest pê kir. Di 9ê Nîsanê da Silêman Nazîf, li Nahiyeya Zêbarê bi heşt sed leşker û nêzikî şeş sed beşdarên eşîrên harîkar ve jibo hucûma li ser gundê Barzan xwe amade kir û li benda hêzên dê ji Rewandîzê bîn, ma. Di vê navberê da Şêxî, bi mirovên xwe yên nik yên hejmara wan nedigehîştin du sed kesên ve berheviya bergiriyê kir. Di 10ê Nîsanê da êriş li ser Barzanê dest pê kir⁸⁰. Şêx Ebdusselamî her çend li hemberî hêzên leşkerî bergirî kiribit jî hem jiber zêdebûna hejmara leşkeran hem jî jiber serdestiya çek û cebîlxaneyê ya hêzên leşkerî xwe ranegirt û ber bi Îranê ve xwe vekêşa⁸¹. Di 15ê Nîsanê da hêzên Osmanî ketine Gundê Barzanê. Li Barzanê di lêgerînê da mala Şêxî da gelek ewraq hatine dîtin. Silêman Nazîf di nivîsa ji Barzanê hinartî jibo Babi Alî da, dibêjît di nava van ewraqan da; hinek nameyên aidî Qeymeqamê berê Safet Begê û nîzamnâme ya komeleya bi navê komeleya hemwelatîyan ya ji aliye wî ve hatî damezrandin û nameyeke aidê Qonsolonsê Îngilîzîtanê yê Mûsilê û nameya Şêxî jibo wî hinartî hwd. hebûn⁸². Piştî hîngê Silêman Nazîf ev belgene tesnîf kirine û ji Nezareta Daxiliyê ra hinartine. Li dû vê çendê belgeyên di mala Şêx Ebdusselamî da hatine dîtin ji sê beşan pêk tên. Beşa yekemîn ji name û beyanatên jibo xirabkirina asayîşa dewletê ne. Beşa duwemîn ji ewraqên derbarê wergirtina bertîlê ji aliye Es'ed Paşayê Qumandanê Qolordiyê û zabîten dî ve di dema dana tewciha nişana Osmanî jibo Şêxî û ji hinek nivîsinên di pêk dihat. Beşa sêyemîn jî ji nameyên tijî xiyanet yên hinek karmend û kesên pêk tên. Di nava van kesên da kesên wekî Safet Begê, Seyîd Ebdulqadir, ji Bedirxaniyan hinek kes û hwd. hene. Li dû gotina Silêman Nazîf heke ev kare jibo mehkemê bîne hêlanê Dîwana Herbî Orfî jî nav vî karî dernakevît û ev doze dê bi salan berdewam biket. Ji ber vê yekê divê çareserîya meselê jibo rêveberîya mehelli bête hatin da ev mesele gelek zû bête xilaskirin⁸³. Bi rastî di dema şerî da peydakirina van belgeyan hemîyan di mala Şêxî da cihê şike ye. Çûnkî Şêxê bi awayekî gelek bi rêkûpêk û bi

pîlan amadekariya serhildan kirine ve hatiye tohmetbarkirin, van ewraqan bihêlît malê û biçît ne ber aqil e. Di vê serdemê da hebûna bizava serhildanekê ya di bin serkêşîya Şêx Elî, Şêx Şehabedîn û Mela Selîm ya li devera Bidlîs û Xîzanê, xebatên siyasî yên Ebdurezaq Bedirxan digel Seyîd Taha û Simkoyê Şikakî yên li aliye Xoy û Êrmiyê Dewleta Osmanîyan tirsandibû. Lewra jibo pêşlêgirtina destpêkirina bizaveke muhtemel ya bi awayekî hevgerî ya Şêx Ebdusselam jî digel wan, hizra zûtir hereketkirin û pêkînana herekata leşkerî ya li ser Şêxî li nik mirovî çêdibit⁸⁴.

Şêx Ebdusselam Li Îranê

Şêx Ebdusselamê li ber hêzên Osmanîyan tîkçûyî digel mirovên xwe û malbatên wan yên nêzîk pînsed kesên ve di 17ê Nîsanê da çûne bajarê Şînoyê yê rexê Îranê û jî wê dere jî derbazi gundê Rajanê yê Seyîd Taha bûn⁸⁵. Waliyê Wanê Tehsîn Begê di nivîsa jibo Nazîrê Herbiyê hinartî da, digel derbazbûna Şêxî ya li aliye Îranê ve gelek girîngî wergirtina tuxîbê Îranê û tedbîrên divêt bîne wergirtinê ragehand⁸⁶. Dewleta Osmanîyan jibo di gavê da bişet hemî çalakîyên Şêx Ebdusselamî bişopînit gelek tedbîr wergirtin. Derbarê vê mijarê da dest bi şopandina hevpeyvînên Seyîd Taha, Simkoyê Şikakî, Ebdurezaq Bedirxan yên digel rayedarên Êrisan û rêveberên Êranî hatiye kirin. Ji bilî vane hemîyan jibo kuştina Şêx Ebdusselamî hinek xebat hatine kirin. Jibo vê çendê jî axayên Herkiyan Faxîr û Hacı Axa, Şêx Celaledînê ji gundê Darul Emana girêdayî Rewandîzê û birayê wî Şêx Salih⁸⁷ bîzzatîhî karê ji holê rakirina Şêxî wergirtin li ser xwe. Lê belê çî encam bi dest neexistin.

Dewleta Osmanîyan bi rêya Şehbenderê xwe yê Êrmiyê dest bi şopandina xebatên Şêxî yên li Îranê kir. Di belgeya ji Şehbenderiya Êrmiyê hatiye rêkirin da agahiyên; di 22yê Nîsanê da xwe veşartina Şêxî digel deh zelumên xwe di Êrmiyê da, heta niha mana nêzikî pînsed zelumên wî li Şînoyê û pêxweşnebûna Êrisan derbarê firarkirina bi qelebalixeke ev reng mezin ve ku ew çavêrê bi bîst sih zelumên xwe ve firarkirina Şêxî bûn, hatine ragehandin⁸⁸. Nezareta Xariciyê derbarê teslîmkirina Şêx Ebdusselamî da dest bi xebatên pêdivî kir⁸⁹. Van hewidanan hêdî hêdî berê xwe dan. Li dû nivîsa Şehbenderiya Êrmiyê hinartî, Hakîmê Îranê Î'tîmadûd- Dewle, bicihkirina mirovên Şêxî li Meraxê an jî li Erdebîlê û rêkirina Şêxî bixwe jibo Tebrêzê, jibo eyaleta merkeze nivîsiye. Qonsolonsê Êrisî jî gotiye Şêxî; tu tinê dişey bi sêsed zelumên xwe ve li Êrmiyê îqamet bikey û heke tu pê razî nebi tu dişey berê xwe bideye Tebrêzê an jî welatê xwe. Wekî di piştî vegotina himayenekirina wî bi awayekî resmî pê da diçît û dibêjît hatina Şêxê Barzanê digel mirovên xwe ber bi vî alî ve ji Eceman zêdetir keyfa Êrisan nexweş kiriye⁹⁰. Barzaniyên derbazi Îranê bûyî tûşî gelek zor û zehmetîyan bûne. Jiber ku Seyîd Taha jî existîne bin zextê û mirovên wî hatine belavkirin, Barzanî di halekî gelek sefil û perîşan da mane⁹¹. Sererayî çalakîyên îstîxbaratî yên Dewleta Osmanîyan yên li Îranê bi temamî nehatiye zanîn kanê Şêx Ebdusselamî xwe kî derê veşartiye⁹². Digel biryara ji Meclîsa Mebû'sanê hatî derexistin ve, biryara rawestandina te'qîbatê ya berê di derheqê Barzaniyan da hatiye wergirtin hate feshkirin û biryara jinûve destpêkirina te'qîbatê qanûnî hate danê⁹³. Wîlayeta Mûsilê jî li dor vê çendê dest bi sewqkirina yên hatî girtin jibo Dîwana Herbî Orfiyê kir⁹⁴.

Girtin û Darizandina Şêx Ebdusselamî

Dewleta Osmanîyan li her derê Îranê li Şêx Ebdusselamî digeriya û jiber vê jî ew di şert û mercên gelek dijwar da jiyaye. Jibo girtina Şêx Ebdusselamî, Dewleta Osmanîyan xwe ji ceribandina her rêyekê nedaye paş û tiştê ji destê wê hatî kirîye. Lewra derbarê vê çendê da jibo kesên dê Şêxî bigirin an jî dê wî bikujin xelatên cazîb diyar kirine. Şêx Ebdusselam piştî bi hevdişîna digel Simkoyê Şikakî bi hevalên xwe ra ji Çariyê zivirî û dema nêzikî Bêlûka Sînorî ya Bajêrgehê (Gever) di nava Eşîra Kardaran derbaz dibû jî aliye Ebdullahê kurê Canko ve jibo gundî hate de'wetkirin. Şêx û

hevalên wî yê qesta mēvândariyê kirî ji aliye gundiyan ve hatin girtin. Du hevalên wî yê nexwestine teslîm bibin hatine kuştin, yekî şiyaye birevî û çar hevalên wî jî digel Şêxî hatine girtin û di nîva meha Îlonê da teslîmî Bêlûka Huddûdî ya Bajêgehê hatine kirin. Lêpirsîna pêşiyê ya Şêx Ebdusselam û hevalên wî yê ji wê dere ber bi Wanê hatine neqilkirin, li wê dere jî aliye Walî Tehsîn Begê ve hatiye kirin⁹⁵. Jiber ku berê hizra darizandina Şêxî li Dîwana Herba Orfî ya Wanê hate kirin, ji Wilayeta Mûsilê derbarê rûdana dawiyê dereceya mehkûmiyeta Şêx Ebdusselamî ya ji aliye Dîwana Herba Mûsilê ve hatiye danê, hate xwestin⁹⁶. Wilayeta Mûsilê di bersiva xwe da wiha cewab da; “vê gavê çî mehkûmiyetên Şêxî yê qerar pê hatine danê nînin. Cezayê qanûnê jibo van cûre kesan peyda kirî darvekirin e. Divêt yê navborî demildest jibo Mûsil bête rêkirin⁹⁷. Şêx Ebdusselam ji Wanê hatiye rêkirin jibo Mûsilê û ji aliye Dîwana Herba Orfî ya li wê derê hatiye damezrandin ve hatiye darizandin.

Di encama darizandina ji aliye Dîwana Herba Orfî ya Mûsilê ya di 16yî Çiriya Paşî ya 1914ê hatiye kirin da ev biryar hatine danê: “Şêx Ebdusselamê Barzanî, ji çend salan were bi desîseyên cuda cuda ve ji xelkê nezan yê êxistî jêr karîgeriya xwe da hêzeke çekdar ya bi navê Dêwane damezrandiye û dever êxistiye û li hemberî hêzên hatine ser wî çek bi kar aniyê û bûye sebebe kuştina leşkeran. Jiber sabîtbûna van tawanan bi delaleta fiqra duyemîn ya maddeyê penceh û pence ya qanûnnameya humayun ya cezayê mulkiye û bi tewfîqa maddeyê penceh û heftê, jibo Şêx Ebdusselam û jibo axayên xudan nufûz yê digel wî girtî yê wekî; ji gundê Nêrwe Teter Begê kurê Elî Begê, ji gundê Babsîva (Basîfa) Mihemed Emîn Axa kurê Ezîz⁹⁸, ji gundê Bigulê Ebdî Axa, ji gundê Nêrwe Mihemed Axa û Eliyê kurê Mihemed Emîn Axa bi wicahen û jibo Seidê kurê Feqe Ebdurehman, ji gundê Mizurî Xuşoyê kurê Ebdî, Hecî Duriyê Şêrwani jî xiyaben biryara sêdaredanê hatiye danê⁹⁹. Biryarên sêdaredanê, bi înzeya Nazîrê Herbiyê Enwer Paşa û Sedrezamî ve di 13yî Çiriya Paşî 1914ê da pêşkêşî înzeya Padişah Sultan Mihemed Reşadî hatiye kirin û hatiye erêkirin¹⁰⁰. Jibo Teter Begê kurê Elî Begê ji gundê Nêrwe û Mihemed Emîn Axayê kurê Ezîz Axayê ji gundê Babsîfa yê navê wan di îradeyî seniyê da hatine jibîrkirin serejinû îradeyî seniyê hate derêxistin¹⁰¹. Dîroka sêdaredana Şêx û hevalên wî herçend bi esehî nediyar jî bit behsê 12yî Kanûna Biçûk 1914 û heyva Kanûna Mezin ya 1915ê tete kirin¹⁰².

Nirxandin û Encam

Şêx Ebdusselam Barzanî yê di navbera salên 1908-1914ê da di nava tuxîbên Wilayeta Mûsilê ya girêdayî Dewleta Osmanîyan da jiyayî, bi saya nûfuza xwe ya ayînî û siyasî, pêkhateyeke ayînî û siyasî ya ji eşîrên cuda cuda yê bi dora navê Barzaniyan kombûyî damezrandiye. Ev pêkhate bûye xudanê hêzeke çekdarî ya bi navê “Dêwane”. Ev hêza Şêx xudanê wê, ji aliye Dewletê ve wekî xetere hatiye dîtin. Jibo belavkirina vê hêzê û li deverê şaxvedana desthilatdariya Dewletê çalakiyên cuda cuda hatine kirin. Rêveberiya Îttihad ve Tereqiyê jibo ji holê rakirina vê hêzê xwe vebijêrkên leşkerî sipartiye lê bele rêveberên dijberê Îttihad ve Tereqiyê rêbaza bi rêya diyalogê ve kontrolkirina vê hêzê dane ber xwe.

Şêx Ebdusselamê hêj berî Şerê Cihanê yê Yekemîn dest bi çalakiyan kirî, li çavî serokên Kurd û saziyên wan yê di navenda Stenbolê çalakiyên siyasî û diplomatîk rê ve dibirin, di Kurdistanê da li ser sahayê wekî girîngtirîn kesayetiye ayînî û siyasî derkeftiye meydanê û bi civaka xwe ya sazgar û bi hêza xwe ya çekdar ve derkeftiye pêş. Çawan digel rêveberên Dewleta Osmanîyan peywendiyên wî yê baş û xirab çêbûne

herwesa digel nûnerên dewletên biyanî û serokên Kurd yê di jî di nava peywendiyê da bûye.

Demekî kurt berî destpêkirina Şerê Cihanê yê Yekemîn da girtina wî û sêdaredana wî çawan rê li ber bikarîna siyaseteke karîger ya Barzaniyan girtibit herwesa di lêkvekirina piştî şerî da kar li ser çî bidestneêxistina gelê Kurd jî kiriyê. Şêx Ebdusselamê di berdewamiya serdemê Dewleta Osmanî da digel meseleya Bidlîs û Xîzanê wekî kesekî ji yekemîn mexdûrên biryara sêdaredana siyasî ya ji serokên Kurdan ra hatiye danê yê navê xwe li dîrokê hêlayî ye. Daxwazên siyasî yê Şêx Ebdusselamî yê ji rêveberiya Osmanîyan hatine xwestin heman daxwazên miletê Kurd in yê heta roja me ya îro di wê rêkê da bizavê diken. Bizava Şêx Ebdusselam Barzanî li Îraqê binyadê bizava miletê Kurd danaye.

PERAWÊZ

1. Di îcazê de îfadeyên “Molla Ebdullah b. el-Hac Molla Muhammed eş-Şafî el-Kurdî eş- Şehir bi’l-Barzanî” cih digirî. Ferset Mer’î İsmail, “Vasiyyetu Mevlânâ Hâlid li Halifetihi Seyyid Taha en-Nehri”, Uluslararası Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî Sempozyumu-Van, TDV, Ankara 2012, s. 129.
2. Dr. Arafât Kerem Stûnî, el-Hayatu’d-Dîniyye min Nehrî ilâ Barzan, Aras Matbaası, Erbil 2010, s. 29- 39; Haşim Şêrwani, Devera Barzan Cografya, Dîrok, Keltûr, Çapxaney Wezaretî Roşenbîrî, Hewlêr 2008, 51- 53.
3. Arafât Kerem Stûnî, b.n.b., s. 27
4. Arafât Kerem Stûnî, b.n.b., s. 113. Wesa tete têgehîştin ev berheme li sala 1258 (1842) hatiye nivîsîn. Bnr; Arafât Kerem Stûnî, b.n.b., s.109.
5. Arafât Kerem Stûnî, b.n.b., s. 32, 37.
6. Mesud Barzanî, Barzanî ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi, (Çev. Vahdettin İnce), Doz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 24.
7. Keyder, Çağlar, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.73.
8. Örs, Orhan, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 51, Bahar 2013, s. 714.
9. Artuç, Nevzat, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa’nın Bağdat Valiliği (25 Çiriya Mezin 1909–15 Mart 1911)”, Belleten, C. LXXIV, Ankara, 2010, Sayı: 271, s. 834.
10. BOA. DH. MKT. 2708/91(23 Zilhicce 1326/ 16 Kanûna Mezin 1909).
11. BOA. DH. MÜİ. 1/73. Lef: 7-9 (21 Temmuz 1325); BOA. DH. MKT. 2907/44 (5 Şe’ban 1327/ 22 Tebax 1909).
12. W. A. Wigram, İnsanlığın Beşiği Kürdistan’da Yaşam, (Çev: İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, İstanbul 2004, s. 193.
13. BOA. DH. MÜİ. 1/73. Lef: 4 (25 Temmuz 1325/ 7 Tebax 1909).
14. Di wî demî da qezayek bû ser bi Mûsilê ve lê niha qezayek e ser bi Dihokê ve. Deverên Zêbar û Barzan di nava tuxîbên vê qezayê da bûn.
15. BOA. DH. MÜİ. 1-4/64 (6 Teşrîni Ewwel 1325/19 Çiriya Biçûk 1909).
16. BOA. DH. MÜİ. 1-7/7, Lef: 23 (17 Ağustos 1325/ 30 Tebax 1909).
17. BOA. BEO. 3363/272417. Lef: 3 (15 Ağustos 1325/ 28 Tebax 1909).
18. BOA. DH. MÜİ. 1/7, Lef: 22 (18 Ağustos 1325/1 İlon 1909).
19. BOA. DH. MÜİ. 1-4/64 (6 Teşrîni Ewwel 1325/19 Çiriya Biçûk 1909).
20. BOA. DH. MÜİ. 1-3/41. Lef: 12 (26 Ağustos 1325/8 İlon 1909).
21. BOA. DH. MÜİ. 1-3/41. Lef: 8 (1 İlon 1325/14 İlon 1909).
22. BOA. DH. MÜİ. 1-3/41. Lef: 9 (5 İlon 1325/18 İlon 1909).
23. BOA. DH. MÜİ. 1-2/73. Lef: 3 (8 İlon 1325/21 İlon 1909).
24. BOA. DH. MÜİ. 1-9/15. Lef: 13 (21 Kanûna Ewwel 1325/3 Kanûna Mezin 1910).
25. BOA. DH. MÜİ. 1-3/60. Lef: 1, 2 (20 İlon 1325/3 Çiriya Biçûk 1909).
26. BOA. DH. MÜİ. 1-9/15. Lef: 13 (21 Kanûna Ewwel 1325/3 Kanûna Mezin 1910).
27. BOA. DH. MÜİ. 1-9/15. Lef: 24 (7 Kanûna Ewwel 1325/20 Kanûna Biçûk 1909).
28. BOA. BEO. 3673/275448. Lef: 4 (18 Teşrîni Sanî 1325/1 Kanûna Biçûk 1909).
29. BOA. BEO. 3673/275448. Lef: 7 (19 Teşrîni Sanî 1325/2 Kanûna Biçûk 1909).

30. BOA. BEO. 3673/275448. Lef: 4,6 (17 Teşrîni Sanî 1325/30 Çiriya Mezin 1909, 18 Teşrîni Sanî 1325/1 Kanûna Biçûk 1909).
31. BOA. BEO. 3673/275448. Lef: 9 (21 Teşrîni Sanî, 1325/4 Kanûna Biçûk 1909).
32. BOA. DH. MÜİ. 1-6/14. Lef: 6 (26 Teşrîni Sanî 1325/9 Kanûna Biçûk 1909).
33. BOA. DH. MÜİ. 1-6/14. Lef: 5 (28 Teşrîni Sanî 1325/11 Kanûna Biçûk 1909).
34. BOA. DH. MÜİ. 1-5/50. Lef: 1 (25 Teşrîni Sanî 1325/8 Kanûna Biçûk 1909).
35. BOA. DH. MÜİ. 1-6/14. Lef: 4 (28 Teşrîni Sanî 1325/11 Kanûna Biçûk 1909).
36. BOA. DH. MÜİ. 1-6/27. Lef:4 (29 Teşrîni Sanî 1325/12 Kanûna Biçûk 1909).
37. BOA. DH. MÜİ. 1-6/14. Lef: 3 (29 Teşrîni Sanî 1325/12 Kanûna Biçûk 1909).
38. BOA. DH. MÜİ. 1-6/27. Lef: 3 (1 Kanûna Ewwel 1325/14 Kanûna Biçûk 1909).
39. BOA. BEO. 3682.276123 (15 Kanûna Ewwel 1325/28 Kanûna Biçûk 1909).
40. BOA. DH. MÜİ. 1-9/15. Lef:18 (22 Kanûna Ewwel 1325/4 Kanûna Mezin 1910).
41. BOA. DH. MÜİ. 1-9/15. Lef: 9 (17 Kanûna Ewwel 1325/30 Kanûna Biçûk 1909).
42. BOA. DH. MÜİ. 1-9/15. Lef: 1, 6 (11 Şibat 1325/24 Şibat 1910).
43. BOA. DH. MÜİ. 1-9/40. Lef: 1, 2 (26 Mart 1326/7 Nisan 1910).
44. Artuç, Nevzat, "mq.n.b.", s. 833- 870.
45. BOA. DH. MÜİ. 92-1/34, Lef: 4 (27 Şibat 1325/12 Adar 1910).
46. BOA. DH. ŞFR. 662/140 (24 Nisan 1326/7 Gulan 1910).
47. BOA. DH. ŞFR. 662/143 (25 Nisan 1326/8 Gulan 1910).
48. BOA. DH. MÜİ. 1-10/16, Lef: 2 (11 Mayıs 1326/24 Gulan 1910).
49. BOA. DH. MÜİ. 1-9/15. Lef: 13 (21 Kanûna Ewwel 1325/3 Kanûna Mezin 1910).
50. BOA. BEO. 3784/283727. Lef: 3,4 (21 Mayıs 1326/3 Xizîran 1910).
51. BOA. DH. MÜİ. 1 -11/21. Lef: 14 (26 Mayıs 1326/8 Xizîran 1910).
52. BOA. DH. MÜİ. 1 -11/21. Lef: 14 (26 Mayıs 1326/8 Xizîran 1910).
53. Bo nimûne yek ji kesên li hemberî qebûlkirina dextaleta Şêx Ebdusselamî daxwaznameya îtiraz daye Meqama Sedrazamî Şemaşeyê cema'e'ta Keldanî ya Gundê Eredina ye. Bkz: BOA. DH. MÜİ. 1 -11/21. Lef: 15 (29 Mayıs 1326/11 Xizîran 1910).
54. BOA. DH. MÜİ. 1 -10/39. Lef: 2, 3, 4, 5 (17 Cemazeyî Axîr 1328/26 Xizîran 1910).
55. BOA. MV. 142/31 (8 Temmuz 1326/21 Tîrmeh 1910); BOA. BEO. 3784/283727. Lef: 1 (13 Temmuz 1326/26 Tîrmeh 1910).
56. BOA. DH. MÜİ. 1 -11/15. Lef: 3,4 (8 Rebiû'l Ewwel 1328/20 Adar 1910); BOA. DH. MÜİ. 1 -11/15. Lef: 2 (11 Şibat 1325/24 Şibat 1910).
57. BOA. DH. ŞFR. 663/141 (27 Temmuz 1326/9 Tebax 1910).
58. BOA. DH. ŞFR. 665/76 (11 Kanûna Sanî 1326/24 Kanûna Mezin 1911).
59. BOA. BEO. 4118/308812. Lef: 2 (13 Teşrîni Sanî 1328/26 Çiriya Mezin 1912).
60. BOA. İ.TAL. 484/45 (10 Remezan 1331/13 Tebax 1913).
61. Birinci, Ali, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", TDV İslam Ansiklopedisi", TDV. Yay. İstanbul 1998, C: 18, S. 508, 509.
62. Sıddık ed- Demeluci, İmaretu Bahdînan el- Kurdiyye ev İmare'tul- İmadiyye, (Taqd. û Mur: Ebdulfettah Elî Botanî), Weş. Aras, Erbil 1999, s. 85- 93.
63. BOA. DH. ŞFR. 433/129 (5 Temmuz 1330/18 Tîrmeh 1914).
64. Jibo komkirina bacan ji Eşîreta Koçer ya Herkiyan rêveberiya Osmanîyan harîkari ji Şêxî wergeriye. Bnr. W. A. Wigram, b.n.b., s. 188- 190.
65. BOA. BEO. 4146/310944. Lef: 1, 2 (13 Rebiû'l Ewwel 1330/2 Adar 1912).
66. Eşîreta navborî Eşîreta Tuxîbiyan ya Nestûrî ye. Şêxî di dema xwe weşartina xwe da li beramberî harîkariyên ve eşîretê hinek koz û mîngên di devera xwe texpîsî wan kiribû. Di vê navberê da bêyî însiyatîfa wî pezê ve eşîretê hatibûn talan kirin.
67. BOA. BEO. 4171/312769, Lef: 2, 4 (4 Cemazeyî Ewwel 1331/11 Nisan 1913).
68. BOA. BEO. 4189/314115 (26 Recep 1331/1 Tîrmeh 1913).
69. BOA. BEO. 4175/313096 (14 Cemazeyî Axîr 1331/21 Gulan 1913).
70. BOA. BEO. 4177/313239 (22 Cemazeyî Axîr 1331/29 Gulan 1913).
71. BOA. BEO. 4192/314393 (2 Şe'ban 1331/7 Tîrmeh 1913).
72. BOA. BEO. 4197/314739 (16 Şe'ban 1331/21 Tîrmeh 1913).
73. BOA. İ. MMS. 170/1331 (14 Şewval 1331/16 İlon 1913).
74. BOA. DH. ŞFR. 424/79 (9 Nisan 1330/22 Nisan 1914).
75. Sıddık ed- Demeluci, b.n.b., s. 85, 86.
76. BOA. DH. ŞFR. 421/63 (5 Mart 1330/18 Adar 1914); BOA. DH. ŞFR. 421/18 (1 Mart 1330/14 Adar 1914).
77. BOA. DH. ŞFR. 39/6 (2 Mart 1330/15 Adar 1914).
78. BOA. DH. ŞFR. 421/111 (9 Mart 1330/22 Adar 1914).
79. BOA. BEO. 4266/319908 (9 Rebiû'l Axîr 1332/7 Adar 1914); BOA. DH. ŞFR. 422/59 (16 Mart 1330/29 Adar 1914); BOA. DH. ŞFR. 422/92 (19 Mart 1330/1 Nisan 1914).
80. BOA. DH. ŞFR. 423/68 (27 Mart 1330/9 Nisan 1914).
81. BOA. DH. ŞFR. 40/29 (3 Nisan 1330/16 Nisan 1914).
82. BOA. DH. ŞFR. 424/21 (2 Nisan 1330/15 Nisan 1914).
83. BOA. DH. ŞFR. 424/53 (7 Nisan 1330/20 Nisan 1914).
84. BOA. DH. ŞFR. 424/88 (10 Nisan 1330/23 Nisan 1914).
85. BOA. DH. ŞFR. 424/62 (8 Nisan 1330/21 Nisan 1914); BOA. DH. ŞFR. 40/93 (12 Nisan 1330/25 Nisan 1914).
86. BOA. DH. ŞFR. 424/83 (9 Nisan 1330/22 Nisan 1914).
87. BOA. DH. ŞFR. 425/6, 29 (12 Nisan 1330, 14 Nisan 1330/25 Nisan 1914, 27 Nisan 1914); BOA. DH. ŞFR. 428/33 (15 Mayıs 1330/28 Gulan 1914).
88. BOA. DH. ŞFR. 425/48 (15 Nisan 1330/28 Nisan 1914).
89. BOA. DH. ŞFR. 40/126 (19 Nisan 1330/2 Gulan 1914).
90. BOA. DH. ŞFR. 425/94 (15 Nisan 1330/28 Nisan 1914).
91. BOA. DH. ŞFR. 41/23 (6 Mayıs 1330/19 Gulan 1914).
92. BOA. DH. İD. 176/69 (26 Temmuz 1330/8 Tebax 1914).
93. BOA. MV. 189/17 (21 Mayıs 1330/3 Xizîran 1914).
94. BOA. DH. ŞFR. 429/54 (25 Mayıs 1330/7 Xizîran 1914).
95. BOA. DH. ŞFR. 442/38 (13 İlon 1330/26 İlon 1914).
96. BOA. DH. ŞFR. 45/26 (2 Ağustos 1330/15 Tebax 1914).
97. BOA. DH. ŞFR. 441/40 (5 İlon 1330/18 İlon 1914).
98. Navên Teter Begê kurê Elî Begê yê ji gundê Nêrwe û Mihemed Emin Axayê kurê Ezîz yê ji gundê Basîva di nivîsa jibo Babî Alî hatiye hinartin da hatibû jibîrkirin. Lewra di 17yî Çiriya Mezin ev herdu nave jî hatin lêzêdekirin û disa jibo Babî Alî hate hinartin (BOA. İ. HB. 163/12. Lef: 3 (4 Teşrîni Sanî 1330/17 Çiriya Mezin 1914).
99. BOA. İ. HB. 165/1. Lef: 1 (3 Teşrîni Sanî 1330/16 Çiriya Mezin 1914).
100. BOA. İ. HB. 163/12. Lef: 4 (7 Muharrem 1333/25 Çiriya Mezin 1914).
101. BOA. İ. HB. 165/1. Lef: 3 (3 Rebiû'l Ewwel 1333/19 Kanûna Mezin 1915).
102. Mesut, Barzani, b.n.b., s. 27.

Jêder:

I. Jêderên Erşîvan

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Bab-ı Ali Evrak Odası Evrakı (BEO)

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT)

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MÜİ)

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH.ŞFR)

İrade Harbiye (İ.HB)

İrade Taltifat (İ.TAL)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

II. Jêderên Dî

Artuç, Nevzat, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönem Irak Politikasına Bir Örnek: Nazım Paşa'nın Bağdat Valiliği (25 Kasım 1909–15 Mart 1911)", Belleten, C. LXXIV, Ankara, 2010, Sayı: 271.

Birinci, Ali, "Hürriyet ve İtilaf Fırkası", TDV İslam Ansiklopedisi", C: 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998.

Dr. Arafât Kerem Stûnî, el-Hayâtü'd-Dîniyye min Nehrî ilâ Bârzân, Aras Matbaası, Erbil 2010.

Ferset, Mer'î İsmail, "Vasiyyetu Mevlânâ Hâlid li Halifetihi Seyyid Taha en-Nehri", Uluslararası Mevlana Halid-i Bağdadi Sempozyumu, Van, TDV, Ankara 2012.

Haşim Şêrwanî, Devera Barzan Cografya, Dirok, Keltûr, Çapxaney Wezareti Roşenbîrî, Hewlêr 2008.

Keyder, Çağlar, Türkiye de Devlet ve Sınıflar, İletişim yayınları, İstanbul 2007.

Mesud Barzani, Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi, (Çev. Vahdettin İnce), Doz Yayınları, İstanbul, 2004.

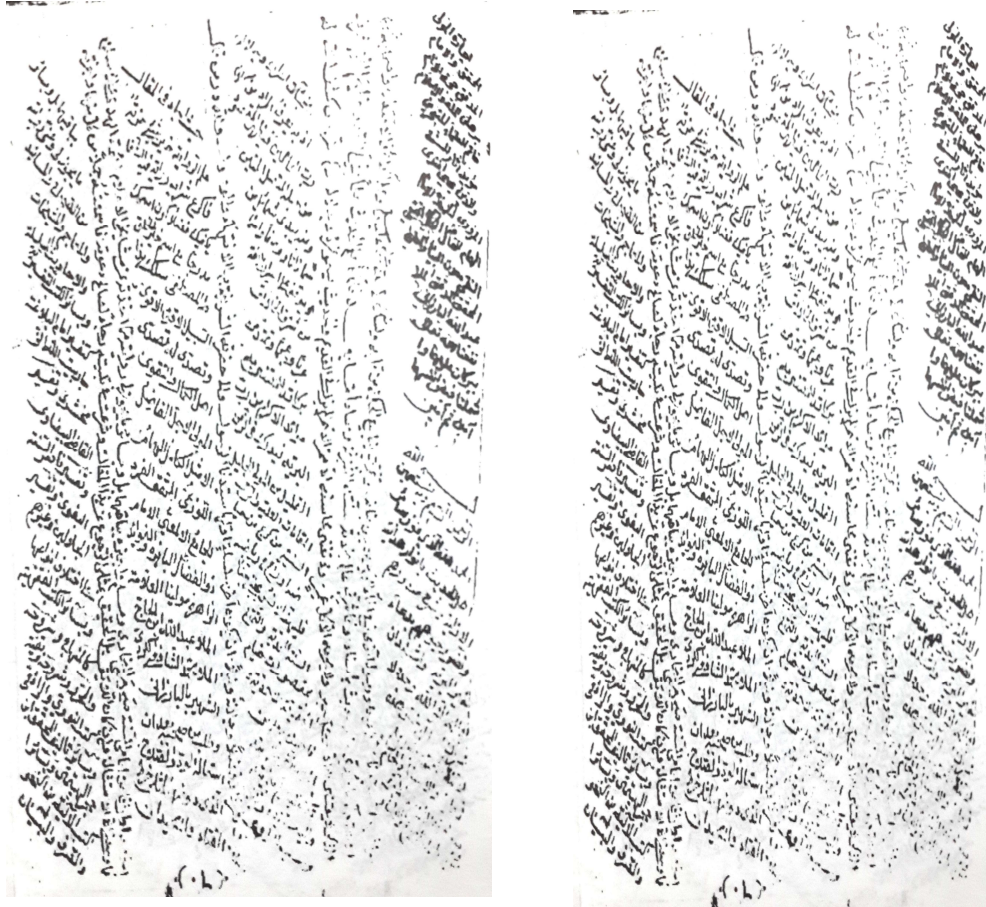
Örs, Orhan, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 51, Bahar 2013.

Sıddık ed- Demeluci, İmaretu Bahdınan el- Kurdîyye ev İmaret'ul- İmadiyye, (Taqd. û Mur. Ebdulfettah Elî Botanî), Weş. Aras, Erbil 1999.

W. A. Wigram, İnsanlığın Beşiği Kürdistan'da Yaşam, (Çev: İbrahim Bingöl), Avesta Yayınları, İstanbul 2004.

PÊVEK

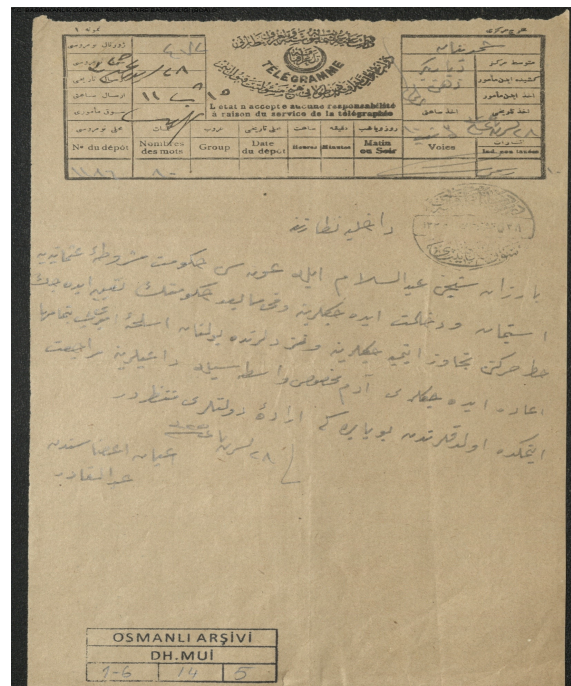
PV-1. BELGENAME

Belge-1. İcazetnameya Mela Ebdullah Barzanî ji Mela Yehyayê Mizurî wergirti

Belge-2. Îcazetnameya Mela Ebdullah Barzanî ji Mela Yehyayê Mizurî wergirtî

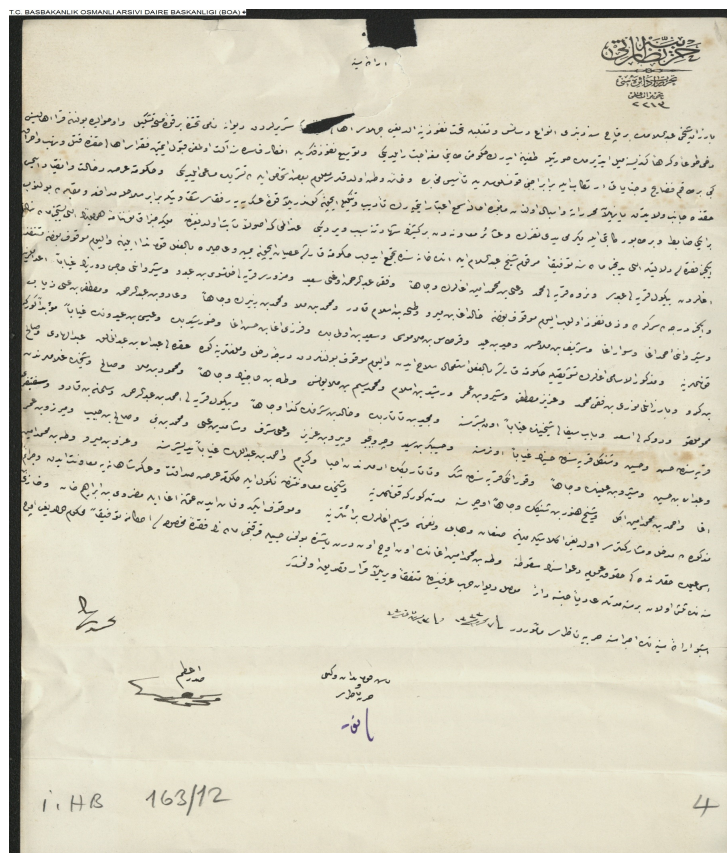
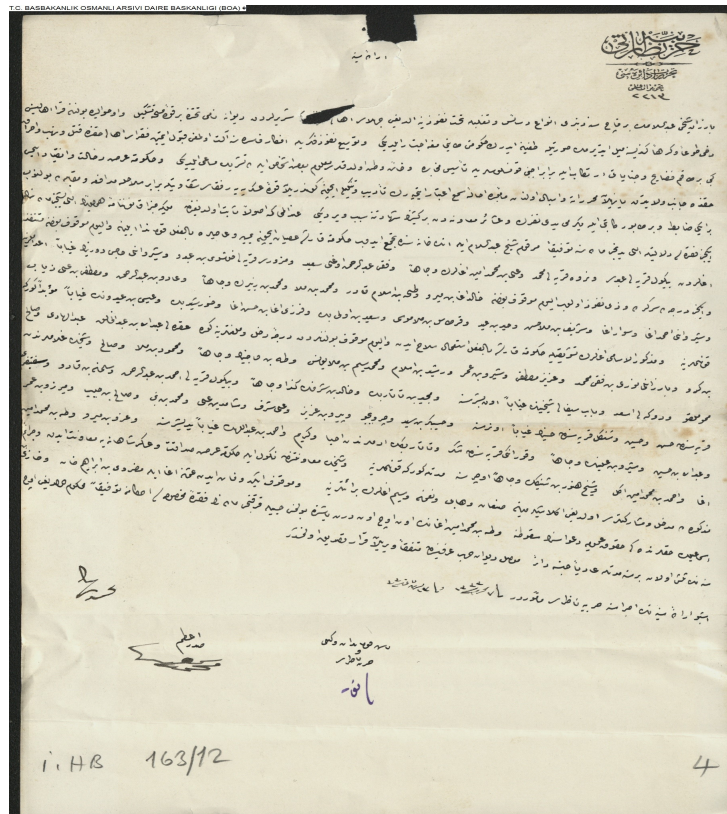

BOA. DH. MUI. 00001.6.00014.005

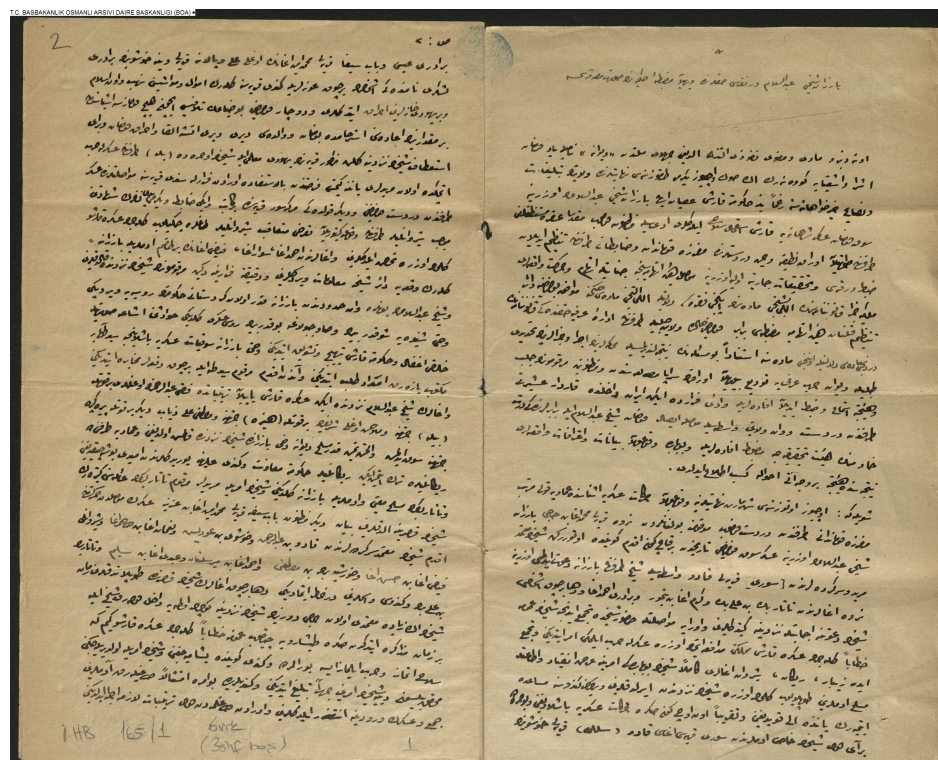
Belge-3. Nivîsa Seyîd Ebdulqadirê Nehrî ya derbarê amadebûna Şêx Ebdusselamî jibo dextaletê radigehînît

368

Belge-5 Nivîsa ji aliyê Şêx Ebdusselam û hevalên wî ve jibo Nezareta Daxiliye hatiye hinartin

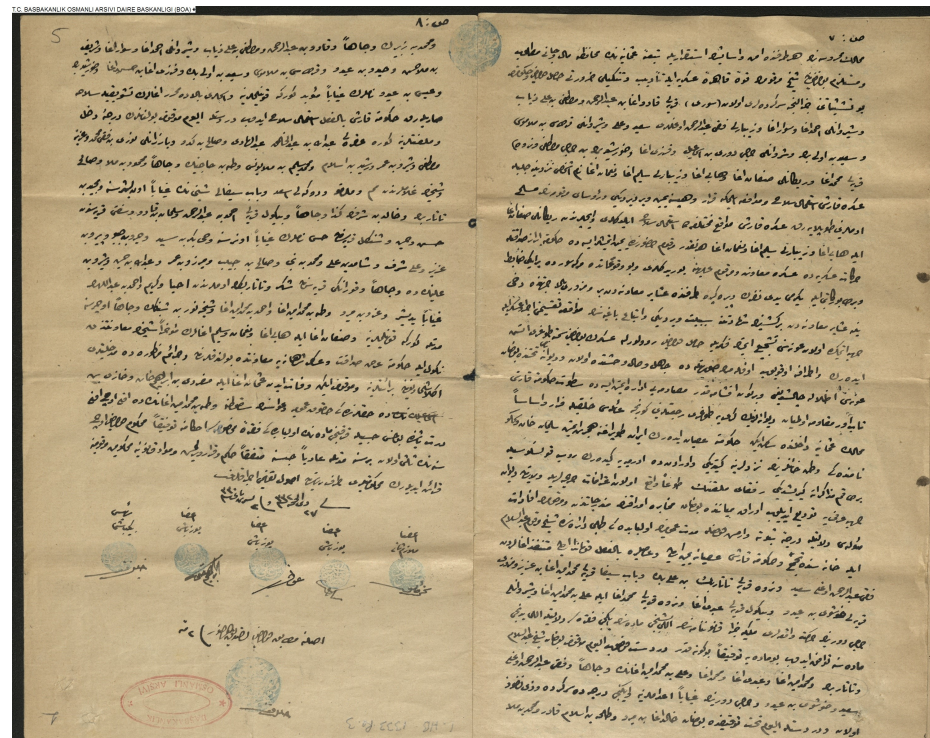

BOA. I.HB. 00163.00012.004

BOA. î.HB. 00165.00001.001

Belge-7. Berperê pêşiyê yê ewraqa mehkemê ya derbarê Şêx Ebdusselam û hevalên wî da biryara sêdaredanê dayî

BOA. î.HB. 00165.00001.001

Belge-8. Berperê dawiyê yê ewraqa mehkemê ya derbarê Şêx Ebdusselam û hevalên wî da biryara sêdaredanê dayî